

Perényi Flóra **Kollektív temetői
emlékhelyek** – egy építészeti szempontú
vizsgálat eszköztárának bemutatása három
budapesti példán keresztül
Tézisfüzet

Témavezető:

Szabó Árpád DLA

Építőművészeti Doktori Iskola

Építésmérnöki Kar, Budapesti Műszaki
és Gazdaságtudományi Egyetem

Budapest, 2024. augusztus

A disszertáció elsődleges célja az emlékmű-építészet egy speciális csoportjának, a *kollektív temetői emlékhelyek* műfaji sajátosságainak építészeti bemutatása. A tárgyalt alkotások jellegzetessége, hogy kettős viselkedésmóddal rendelkeznek, mert egyéni és közös emlékezésnek is teret adnak, illetve egyszerre működnek valós vagy szimbolikus sírként és emlékműként. Az elemzett művek a múltból közvetítenek történeteket és céljuk a jövő formálása, ezért a magukon hordozott szimbólumok, teatralitás és a térhasználat túlmutatnak az építészeti stíluson.

A dolgozat három 20. századi példát vizsgál közelről, arra keresve a választ, hogy az eltérő stílusban, de hasonló műfajban épült emlékművek építészeti reprezentációja mennyire releváns ma, milyen üzeneteket hordoz és ezeket képes-e átadni a látogatóknak. Az alkotások formanyelve, olvashatósága és megítélése eltérő a különböző esztétikai és ideológiai szándékok és a múlthoz való viszonyunk folyamatos változása következtében, ezért az értekezés nem a példák összevetésére vállalkozik, hanem egy felállított szempontrendszer szerint párhuzamosan nézi azokat.

A tanulmány négy fejezetből áll: a témaválasztást és annak aktualitását ismertető bevezetőből, a temetők és emlékművek külön-külön egységként való kifejtéséből és ezek történeti összefonódását bemutató második fejezetből, a szempontrendszert és a három kiemelt alkotást részletesen elemző harmadik, leghosszabb szakaszból, és a konklúziókat tartalmazó összegzésből.

A téma aktualitását elsősorban az adja, hogy bár az emlékmű-építészet a hazai, szakmai diskurzusban betöltött szerepe egyre nagyobb, a kollektív temetői emlékhelyekként hivatkozott csoportja még nem publikált, kevésbé reprezentatív része annak – a dolgozat ezt a hiányt próbálja pótolni. A témaválasztás időszerűsége mellett szintén az első fejezetben kapott helyet az építészethez kapcsolható emlékezet fogalmának áttekintése, azoknak a kifejezéseknek a rövid kivonata, amelyek ismeretére a dolgozat a továbbiakban épít.

A második fejezet vezeti fel a kollektív temetői emlékhelyek két összetevőjének – az emlékmű-építészetnek és az európai temetőknek – a dolgozat szempontjából fontosabb történeti szakaszait, változásait és a mai képét. A fejezet lezárásaként és a következőkben tárgyalt három példa bevezetéseként a kollektív temetői emlékhelyek kialakulása és azok a releváns építészeti alkotások kaptak helyet, amelyek a fent említett két egység közös halmazába tartoznak. Ehhez kapcsolódik az első tézis, amely általánosságban fogalmazza meg ennek a speciális emlékmű-kategóriának a jellegzetességeit.

A fogalmi és történeti áttekintés után, a harmadik fejezet taglalja a disszertáció lényegi részét. A szempontrendszer hármas egységének – dramaturgia, olvashatóság, mulandóság – ismertetése után, ezek alapján elemezve először a Kozmai utcai temető Mártíremlékművet, majd a Fiumei úti sírkertben található Munkásmozgalmi Pantheont, végül az Új Köztemető Nemzeti Gyászparkra keresztelt parcelláit mutatja be részletesen a dolgozat. Mindhárom esettanulmány vizsgálata hasonló egyrészt a szöveges felépítésben, másrészt az egységes képi és rajzi megjelenítésben, illetve a dramaturgia szempontjához kapcsolódó linómetszetekben is.

A tanulmány szöveges részében elhelyezett saját illusztrációkat kiegészítendő, az egyes emlékművekhez tartozó levéltári dokumentációk külön függelékben kaptak helyet.

Az összegzés az egyes szempontok szerint von le következtetéseket az emlékművekről, külön vizsgálva a dramaturgia, az olvashatóság, és a mulandóság aspektusait – mindhárom tanulságait egy-egy tézis foglalja össze. A dolgozat utolsó alfejezetéhez kapcsolódik az ötödik tézis, amely a három alkotás jelenből vizsgált relevanciáját foglalja össze.

Fontos aspektus volt a témaválasztásnál az is, hogy a disszertáció összekapcsolható legyen a saját praxissal, vagyis olyan kérdéskörben kezdjek el tájékozódni és a kutatott anyagokat tanulmányként összefoglalni, melyek a személyes érdeklődésemmel összeegyeztethetők és a gyakorlati munkáimban visszaköszönnek. Azokat az alkotásokat, amelyek jelen tanulmányhoz kapcsolhatók, emlékművekkel vagy emlékhelyekkel foglalkoznak, gyűjteményes műként mutatom be a dolgozat mestermunkájaként.

Tézisek

Tézis (1) **A kollektív temetői emlékhelyek önálló műfajként definiálhatók, mert egyrészt a köztéri emlékművekhez hasonlóan rendelkeznek egy ideológiai vagy közösségi narratívával, de attól eltérően egy másik, a sírhelyek által létrehozott direkter, magánjellegű megemlékezésnek is teret adnak. A kettős viselkedés felerősíti az emlékmű üzenetét és személyesebbé teszi azt.**

Az első tézis a kollektív temetői emlékhelyek fogalmát általánosságban ismertetni, felvezetve ezzel a disszertáció harmadik, fő fejezetében elemzett esettanulmányok műfaját.

A tárgyalt temetői emlékművek nem csak egy történetet vagy traumát dolgoznak fel, hanem egyénekhez kötődő sírhelyként is funkcionálnak, ezáltal megkülönböztethetők a köztéri és temetői emlékművektől; ezt fogalmazza meg a tézis.

Tézis (2) **A kollektív temetői emlékhelyek sajátossága a műfajra jellemző térbeli dramaturgia. Az emlékmű helyzetéből adódóan ez egyrészt a városból a temetőbe történő belépést, majd az emlékműhöz vezető úton a felkészülést, az emlékezés folyamatának kezdetét jelenti, valamint az alkotás kompozíciójának térbeli elrendezéséből és bejáráhatóságából adódó történet közvetítését is.**

A dolgozat hármasszempontrendszerében a tézis a dramaturgiai eszközök felől közelít az emlékhelyek térbeliségéhez.

A dolgozatban tárgyalt kollektív temetői emlékhelyek elemzése alapján a dramaturgia két részre osztható: egyrészt jelenti azoknak a folyamatoknak a térbeli egymásutánosságát, amelyek a városból az emlékműig tartanak, másrészt jelenti a kompozíció tereiben, egyes részleteiben a történetmesélést, az illúzió megteremtéséért felelős építészeti elemeket.

A Mártíremlékmű példáját nézve a dramaturgia az állandó jelzővel illelhető, mert bár fontos szerepe van a temetői elhelyezkedésnek, az emlékmű közvetlen és tágabb kontextusában annak felállítása óta nem történt nagyobb átrendeződés. Hasonlóképpen állandó a Munkásmozgalmi Pantheonnál tágabb, temetői környezete, de a sírsétány egyes elemei és a Mauzóleum urnái körüli változásai előtérbe hozzák, felerősítik a dramaturgia eszközét.

A Nemzeti Gyászpark a szempont mindkét összetevőjét vizsgálva dinamikus: ez egyrészt a temetői szakasz hosszúságából és sokféleségéből, másrészt a parcellák és egyes elemeik folyamatos átrendeződéséből adódik.

Tézis (3) **Amennyiben a kollektív temetői emlékhely felállítása és a kiváltó cselekmény között nem telt el annyi idő, hogy a trauma feldolgozható legyen, úgy az emlékmű is sok esetben narratíva-mentes, néma marad, olvashatósága, értelmezhetősége megmarad az egyszerű közlés szintjén.**

Az olvashatóság fizikai és tartalmi szempontjait szem előtt tartva, az esettanulmányokat elemezve kitűnik, hogy összefüggés lehet a kiváltó történet (trauma, gyász, mozgalom) és az alkotások megépítése között eltelt idő, valamint az olvashatóság között. A vizsgált példák azt mutatják, hogy minél rövidebb a történet és az építés közötti periódus, annál kevésbé képes az emlékmű szabad, eltérő látogatói narratívákat befogadni.

A Kozmai utcai a holokauszt áldozataira emlékező egyik legelső európai emlékmű, a rajta feltüntetett nevek, évszámok, szimbólumok és feliratok mind egyértelműsítik az üzenetet, kevés lehetőséget hagyva a látogatók saját értelmezésének. A Munkásmozgalmi Pantheon a jelenből vizsgálva még olvasható, de az idő múlásával ez folyamatosan halványul, a konkrét idézetek, harcjelenetek, munkásmozgalmi szimbólumok egy idő után kevésbé lesznek értelmezhetők, üres díszletté válnak. A Nemzeti Gyászpark parcelláinak erős narratív jellege egyrészt megfigyelhető az egyes építészeti elemekben és azok olvashatóságában (székelykapu, kopjafa, nekropolisz), másrészt a parcellák egymással való viszonyában, történeti rétegzettségében.

Tézis (4) **Azok a kollektív temetői emlékhelyek mutatják legkevésbé a tartalmi mulandóság jeleit és ezáltal maradnak értelmezhetők egy szélesebb közönség és eltérő generáció számára is, amelyek a politikai ideológiák által meghatározott építészeti elemek helyett egyetemes, kulturális, művészeti vagy vallási referenciákkal dolgoznak.**

A példák anyagi és téri változásait, mulandóságát és állandóságát vizsgáló szempont összegzéseként az állapítható meg, hogy azok az emlékművek rendelkeznek a leginkább a szellemi tartósság eszközével, amelyek nemzetközi, szélesebb közönség által ismert előképeket, stílusjegyeket hordoznak.

A Mártíremlékmű a zsidó vallás szimbólumaival és modern építészetével egy széles látogatói réteget tud megszólítani, a tartalmi állandóság ennél a példánál mutatkozik meg leginkább.

A szocialista realizmus stílusjegyeit viselő Munkásmozgalmi Pantheon egy letűnt kor ideológiai képi világával és pusztuló épített értékeivel mutatja a mulandóság jegyeit. A Nemzeti Gyászpark ebből a szempontból is kettős: egyes elemei, a neoavantgárd formavilág mögött rejlő univerzális metaforák egy tágabb látogatói közeg számára értelmezhetők, a forradalomhoz köthető építészeti formák viszont sokkal szűkebb réteg által megfeythetők (bárdolatlan kő, lesüllyesztett sír).

Tézis (5) **A kollektív temetői emlékhelyek közéleti megítélése az idő múlásával és az eltérő véleményeknek köszönhetően folyamatosan változik, átalakul, egyes komponensei felerősödnek vagy elhalványulnak, ezzel szemben az emlékmű szakmai diskurzusban betöltött szerepe stabilabb.**

Amennyiben az emlékművek elsődleges szerepe a jövő formálása és az illúzió megteremtése, akkor mondhatjuk, hogy egy emlékmű akkor közérthető, ha az széles szakmai és közéleti nyilvánossággal és/vagy látogatóközönséggel rendelkezik.

Az egyes emlékművek építészeti reprezentációját végignézve levonható konklúzióként, hogy azok építésze hatás-sal van a publicitás mértékére és a kialakult publicitás mértéke emlékművenként időben nagyjából állandó.

A Mártíremlékmű az építésekor sem volt benne a hazai vagy nemzetközi diskurzusban, és ez azóta sem változott. Az erről található dokumentáció leginkább a levéltári tervekben merül ki, az építészettel foglalkozó cikk nem található se korabeli újságokban, se online fórumokon.

A Munkásmozgalmi Pantheon a felállításakor nagy publicitást kapott; ez a rendszerváltás után hirtelen megszűnt, az azt övező negligáltság egyszerre sújtotta az emlékmű épített környezetét és szellemiségét. Az utóbbi 35 évben a közéletben betöltött szerepe minimálissá csökkent (néhány temetés és megemlékezés), a szakmai életben ez sokkal inkább állandó – bár ez is halványult a rendszerváltás óta –, építészettel, történelmi beágyazódásával foglalkozó cikkek a mai napig foglalkoztatják a szakmát.

A Nemzeti Gyászpark a történelmi összefonódás miatt a leginkább ismert alkotás a három közül. Mind a parcellák körüli vitákat, építéseket, mind a 300-as parcella emlékművére kiírt pályázatot és a Jovánovics György által tervezett emlékművet nagy szakmai és közéleti érdeklődés övezte.

A témában született rengeteg cikk, publikáció hatása a rendszerváltástól egészen a kétezres évek közepéig tartott, kultikus helyé téve a 300-as parcellát. A mai kor generációjának számára ugyan kevésbé hivatkozott és ismert a Nemzeti Gyászpark együttese, de a szakmai életben betöltött szerepe még mindig meghatározó.

Kollektív temetői emlékhelyek – egy építészeti
szempontú vizsgálat eszköztárának bemutatása
három budapesti példán keresztül
Tézisfüzet

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi
Egyetem, Építésmérnöki Kar
Építőművészeti Doktori Iskola

Szerző: Perényi Flóra
Témavezető: Szabó Árpád DLA
Grafikai terv: Polgárdi Ákos
Nyomtatás: Digitalpress
Papír: Olin Rough Bright White, 100 g/m²
Betűtípusok: Rapida

Budapest, 2024